

חמשה עשר הדרכים לשיפור הזכרון אינם מתייחסים לתורה בלבד. רק בדרך השמיני כותב המחבר "והוא מיוחד יותר אל המקרא" שהרי הוא דן בטעמי המקרא. במדת מה גם הדרך ה' הי"ג והט"ו מכוונים ללומד התורה. עשרת הדרכים האחרים יפים לכל לומד, ללא הבדל הנושא. ואף על פי שמצד תכנם וענינם יכולים הדברים להאמר על כל לימוד, אין ספק שמקורותיו של האפודי הם בעיקר מחברים יהודיים, בין שהוא מזכיר שמם, כגון רש"י, ריה"ל ורמב"ם, ובין שאינו מזכיר, כגון ר' סעדיה גאון, שהוא המקור ובכמה משפטים — המקור המלולי, של האמור בדרך ח'¹³. כל אחת מט"ו הדרכים נשענת, בדרך כלל, על שני עמודים, על הסבר הגיוני-פסיכולוגי ועל מקורות מדברי חז"ל וראשונים. לפעמים ההסבר הוא פיזיולוגי (דרך ז') או חברתי (דרך י"ד). בדרך כלל נשאר האפודי, למרות אריכות הסבריו, במסגרת הנושא. יוצאים מן הכלל הם שני ענינים. באחד הוא הדרכה התנהגותית ללומד. ענין זה לא נדון כלל בהקדמה, וכאן בין דרכי הזכירה מוסיף האפודי דברים שענינם העיקרי — הסתפקות במועט והתמדה בלימוד תורה. דברים אלה מחולקים בין הדרך הי"ג שבה מרחיב האפודי את הדיבור אודות ההשגחה האלהית, ובין דרך י"ד המציגה את ענין ההסתפקות. הנושא השני שבו מאריך האפודי, למרות שעסק בו בהקדמה, הוא ענין שבחי המקרא. בדרך הששי, בדברו על הצורך במקום נאה לשם לימוד המקרא מדבר האפודי על תפארת התנ"ך בדומה לתפארת כבוד ה' ותפארת בית המקדש. ובדרך השמיני הוא מסביר את יתרון טעמי המקרא של התנ"ך על תוי הזמרה של העמים.

הסבירות הפסיכולוגית של דרכי הזכרון יכולה להיות סבה מספקת להתעלמות של האפודי מהדברים הקשים לשכחה, הנזכרים בגמרא (הוריות י"ג). אם אכן זאת הסיבה, יש כאן דוגמה נוספת להבדל שבין קריטריון הסבירות — ההגיון — הרציונליות של האפודי, לעומת אותו קריטריון אצל אדם מודרני.

"מעשה אפוד" נדפס בפעם הראשונה במאה הי"ט. עד אז הועתק הספר בכתב יד עשרות פעמים¹⁴. המקומות שבהם הועתק הספר ותאריכי ההעתקה מעידים על ההתענינות בספר. מבין כתבי היד שמקום כתיבתם ידוע, שמונה הם מספרד, כולם מהמאה הט"ו, 14 — מאיטליה מהמאות ט"ו-ט"ז, ועוד שנים מצפון אפריקה. רק כתב יד אחד הוא בודאות ממוצא אשכנזי. לפי זה, הספר כמעט שלא היה ידוע באשכנז, ואף באיטליה נשתכח אחרי המאה הט"ז. אולם מובאות מתוך הספר מעידות שהיו לו קוראים גם בארצות המזרח ובדורות מאוחרים יותר. יותר מבארצות אחרות מוזכר "מעשה אפוד" בספרי חכמי איטליה¹⁵. גם חכמי אשכנז מסתייעים בדברי האפודי, במיוחד בכללי הזכרון שבסוף ההקדמה.

נראה, שר' ישעיה הורוביץ, בעל השל"ה, היה האשכנזי הראשון אשר כלל בחיבורו את כללי הזכרון של האפודי. בספר השל"ה מובאים כללי הזכרון אחרי משפט — הקדמה "מצאתי, כי ט"ו דרכים צריכים לעסוק בתורה"¹⁶. הניסוח של השל"ה מאלף. השל"ה אינו

13. ר' אמונות ודעות. מאמר י' פרק י"ט (מהד' הרב י. קאפח).

14. בידי המכון לצילומי כתבי יד, בספריה הלאומית בירושלים, ישנם צילומים של 43 כתבי-יד של "מעשה אפוד", ביניהם שני כתבי יד של ההקדמה בלבד.

15. נוסף על עזריה מן האדומים, עמנואל בנבנוטו, יהודה מוסקאטו, מנחם די לונזאנו, דוד בן יחיא שלמה ידידיה נורצי, אהרן ברכיה ממודינה, כולם חכמי איטליה במאות הט"ז-י"ז המזכירים בחיבוריהם את "מעשה אפוד" (ראה מהדורת כהן-פרידלנדר, ע' 14-15 בחלק הלועזי), מזכיר את כללי הזכירה גם ר' יהודה אריה ממודינה בחיבורו "לב האריה".

16. מהדורת אמסטרדם תנ"ח (1698) דף קפ"ג. המהדורה הראשונה היא משנת תי"ג (1653).

מזכיר בכלל את ענין הזכרון, והוא קושר את הכללים לעיסוק בתורה בשעה שהאפודי כתב על הזכרון בכלל. שני שני בשל"ה לעומת "מעשה אפוד" הוא בכלל ח'. בשעה שהאפודי מזכיר ספרי משנה קדומים, שהיו מנוקדים ומצוידים בטעמים, כותב השל"ה "ולזה תמצא ספרי המקרא הקדומים כתובים עם הניקוד והטעמים". אם אין כאן שיבוש מצד המדפיס יש לתמוה על השל"ה. הרי בימיו רוב ספרי המקרא נדפסו בנקודות וטעמים, ולמה לו להסתייע בספרים קדומים?

השל"ה אינו מזכיר את האפודי בשמו וכותב סתמית "מצאתי". ר' יהודה אריה די מודינה בספרו "לב האריה" דייק יותר וכתב בשם האפודי את ט"ו הכללים, אשר "ילמד אדם דעת לעזור הזכרון בכל החכמות". בעקבותיו הלך ר' אליהו הכהן מאיזמיר בעל "מדרש תלפיות"¹⁷. הוא העתיק, כמעט מלה במלה, את ט"ו הכללים מספרו של ר' י"א די מודינה. אמנם הוא ציין בראש הרשימה "זה לשון האפודי ז"ל", אולם אין מכאן ראיה שהוא הכיר את "מעשה אפוד". בזמנו התפרסם כבר פירושו של האפודי ל"מורה נבוכים".

כללי הזכרון הובאו גם בחיבור "דרך חיים" של המקובל (הנוטה לשבתאות) חיים ליפשיץ¹⁸. ליפשיץ הכניס כמה שנויים בנוסח הכללים והיקנה להם צביון מיסטי. את כלל ג' הוא מנסח "כל מה שילמוד, ילמדנו לדעת המכוון", כלל י"ג אצלו הוא "פנה עצמו כל מחשבותיו בעת עסקו בתורה, כאילו הוא בגן עדן ואינו בעולם הזה". והוא מוסיף משלו כלל נוסף "על כל דבר שלא יבינהו ירבה עליו בבכיה"^{18א}.

כל המחברים הנ"ל מסתפקים ברשימה קצרה של הכללים. היחיד שהביא גם את תמצית דברי ההסבר של האפודי היה ר' מנחם די לונזאנו (אמצע המאה הט"ז — הרבע הראשון של המאה הי"ז) מאיטליה. בספרו המקיף ענינים הרבה "שתי ידות"¹⁹ בחלק "דרך חיים" הוא מביא תמצית רחבה של דברי האפודי.

גם במאה הי"ח והי"ט הובאו דבריו של האפודי מכללי הזכרון. ר' משה חגיז הירושלמי שנדד כשד"ר בארצות רבות וגם לאיטליה הגיע, ראה את "לב האריה" ואת הקטע מתוך "מעשה אפוד". על הראשון הוא כותב "תחבולות לזכרון ללא תועלת", ועל האפודי הוא כותב: "התלמידים או החברים שלא הגיעו להוראה יתמידו בדרך העיון ויעמידו כח הזכרון בלימודים ע"פ ט"ו הערות שכתב בעל האפודי והביאם בעל הספר הנזכר ("לב האריה")²⁰. גם בספרו החינוכי של ר' שלמה בכור חוצין "תלמוד קטן"²¹ נשמעים הדי הכללים של האפודי: "הרגילו עצמכם ללמוד בספרים נאים ומהודרים, נדפסו באותיות יפות ומזהירות למען יהיה לכם רוחב לב ותשכילו במה שתלמדו. ואם הורגלתם בספר דפוס זה, אל תשנו לדפוס אחר, כי השנוי גורם לערוב השכל והדעת".

17. איזמיר תצ"ו (1736). המחבר חי במחצית השנייה של המאה הט"ז ונפטר בשנת תפ"ט (1729).

18. יצא לאור בזולצבאך תס"ב (1702) או תס"ג. בדף ל"ה כתוב על "סדר שתיקן... נתן הנביא מעזה".

18א. שם, סי' ל"ח.

19. ויניציאה שע"ח.

20. אלה המצוות, דפוס ונדסבק תפ"ז (1727) דף קנ"ו.

21. ליוורנו תרל"ז. חלק א' דף ד'.